

ΤΟ ΑΓΑΘΟΝ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ

Μετά τὴν δύσκολον συνανάβασιν πρὸς τὰς ἀποτόμους κορυφὰς τῆς ἠθικῆς ἀναβάσεως τοῦ Πλάτωνος ἃς παρακολουθήσωμεν τώρα καὶ τὸν μαθητὴν αὐτοῦ, τὸν συστηματικώτερον Ἀριστοτέλη. Ἡ ἀνάβασις ἐδῶ γίνεται κάπως φυσικώτερα, πρέζῃ, βαθμιαίως καὶ οὐχὶ δι' ἀποτόμων πτήσεων. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ παρακολούθησις τοῦ πνεύματος αὐτοῦ θὰ μᾶς εἶναι εὐκολωτέρα, καθ' ὅσον τὸ πνεῦμα τοῦ Ἀριστοτέλους εἶναι ἀνθρωπινώτερον καὶ περισσότερον συγγενὲς πρὸς τὴν ἀδυναμίαν μας. Ἡ ὀρθὴ κατανόησις ὅμως τοῦ Ἀριστοτέλους θὰ διαφωτίσῃ κατὰ πολὺ καὶ τὰ δύσληπτα προβλήματα τῆς ἠθικῆς τοῦ Πλάτωνος. Ὁ μαθητὴς δύναται κάλλιον παντὸς ἄλλου νὰ μᾶς ὁμιλήσῃ περὶ τοῦ διδασκάλου. Σκοπὸς τῆς ἠθικῆς καὶ διὰ τὸν Ἀριστοτέλη εἶναι ἡ εὐδαιμονία τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ εὐδαιμονία εἶναι ὁ ὑπάτος σκοπὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ μοναδικὴ ἐπιδίωξις αὐτοῦ. «Ἐπεὶ δὴ πλείω φαίνεται τὰ τέλη, τούτων δ' αἰρώμεθα τινὰ δι' ἕτερα τὸ δὲ ἄριστον τέλειόν τι φαίνεται... τοῦτο ἂν εἴη τὸ ζητούμενον... τὸ καθ' αὐτὸ διωκτὸν... τὸ καθ' αὐτὸ αἰρετὸν... τοιοῦτον δ' ἡ εὐδαιμονία μάλιστα εἶναι δοκεῖ» (1). Ὅ,τι ἄλλο καὶ ἂν ζητῆ ὁ ἀνθρώπος, ζητεῖ τοῦτο χάριν τῆς εὐδαιμονίας αὐτοῦ. Ὅταν ὁ ἀνθρώπος, ἀποκτήσῃ τὴν εὐδαιμονίαν αὐτοῦ δὲν ἐπιθυμεῖ πλέον οὐδὲν ἕτερον. Τοῦτο σημαίνει ἄλλωστε καὶ εὐδαιμονία, καλὸν δαίμονα ἔχειν ἐν τῇ ζωῇ, καλῶς ζῆν, εὖ ζῆν. Τοῦτο εἶναι καὶ ὁ γενικὸς πόθος ὅλων ἡμῶν, τὸ πληροῦσθαι ἢ κατέχεσθαι ὑπὸ καλοῦ δαίμονος. Τὸ ἀντίθετον εἶναι ἡ κακοδαιμονία—Ἐν τῷ διχασμῷ τοῦ ἐγὼ ἡμῶν ζῶμεν καὶ τὸν καλὸν καὶ τὸν κακὸν δαίμονα. (Spranger μν. ἔρ. σ. 136). Ἡ εὐδαιμονία εἶναι τὸ πλέον ἀξιαγάπητον διὰ τὸν ἀνθρώπον, ἀνωτέρα πάντων τῶν λοιπῶν ἀγαθῶν. Ὅταν πρὸς τῇ ἐσωτερικῇ αὐτῇ εὐδαιμονίᾳ κατορθώσωμεν νὰ ἔχωμεν καὶ ἄλλο τι ἀγαθόν, εἶναι τοῦτο προτιμότερον. Πάντως καὶ μόνη αὐτὴ ὑπάρχουσα εἶναι ἱκανὴ καὶ αὐτάρκης εἰς τὸ νὰ καταστήσῃ τὸν βίον ἡμῶν ἀγαπητὸν καὶ εὐτυχῆ. «Τέλειον δὲ τι φαίνεται καὶ αὐτάρκες ἡ εὐδαιμονία τῶν πρακτῶν οὔσα τέλος» (2).

Καὶ ἡ ἠθικὴ διδασκαλία λοιπὸν οὐδὲν ἐστὶ ἢ ἡ εὕρεσις καὶ ἡ βιάδισις τῆς πρὸς ἀληθῆ εὐδαιμονίαν καὶ μακαριότητα ὁδηγούσης καλυτέρας ὁδοῦ.

1. Μετ. Α 5 1091 α 34 1, 6 1, 2.

2. Νικ. Α 5 1091 β 16. Zeller μν. ἔρ. 6. 611. Ἡ εὐδαιμονία ὡς ἐσωτερικὴ ἱκανοποίησις καὶ εὐχαρίστησις τῆς ψυχῆς εἶναι τὸ κυριώτερον. Πρὸς ταύτη ἂν ὑπάρχουν καὶ τᾶλλα ἀγαθὰ, ὡς «συναριθμούμενα», θὰ ἦτο εὐχάριστον. Θὰ ζητῶμεν «ῥηπῶτον τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν». Ἡ δὲ «βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἐντὸς ἡμῶν ἐστὶ», μᾶς ἐδίδαξεν ὁ Κύριος, καὶ ὅχι εἰς ἐξωτερικὰ ἀγαθὰ. [Ματθ, 6, 33, Λουκ. 17, 21].

Καὶ ἐπειδὴ πηγὴ ἢ μᾶλλον αὐτὴ ἡ οὐσία τῆς εὐδαιμονίας εἶναι ἡ κτῆσις τοῦ ποθητοῦ ἀγαθοῦ — ὁ φιλόσοφος ταυτίζει τὴν εὐδαιμονίαν πρὸς τὸ ἄριστον ἀγαθόν — ἀνάγκη νὰ εὐρωμεν ποῦ ἀκριβῶς ἔγκειται τὸ κυρίως ἀγαθόν, πρὸς ὃ θὰ ἀντιστοιχῆ καὶ ἡ ἀληθὴς καὶ πραγματικὴ εὐδαιμονία καὶ ἡ ὑψίστη ἡδονή.

Πρακτὸν καὶ κτητὸν τὸ ἀγαθόν. Ὅπως εἰς τὸ ὅλον αὐτοῦ φιλοσοφικὸν σύστημα, οὕτω καὶ εἰς τὴν ἠθικὴν ὁ Ἄριστοτέλης ζητεῖ κυρίως καὶ κατ' ἀρχὴν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Πλάτωνα, νὰ περισώσῃ τὸ χειροπιαστὸν καὶ συγκεκριμένον. Ὡς βάσιν τῆς εὐδαιμονίας θέτει τὸ ἀγαθόν διότι παντοῦ, ὡς παρατηρεῖ, ἐν τῇ φύσει τὰ πάντα ἐπιθυμοῦν τὸ ἀγαθόν. «Πᾶσα τέχνη καὶ πᾶσα μέθοδος, ὁμοίως δὲ πράξεις τε καὶ προαίσεις ἀγαθοῦ τινος ἐφίεσθαι δοκεῖ», διὸ καλῶς λέγει ἡ κοινὴ γνώμη, «τὰ ἀγαθὸν οὐ πάντ' ἐφίεται». Τονίζει ὅμως ἰδιαιτέρως ὅτι τὸ ἀγαθὸν τοῦτο πρέπει νὰ εἶναι κάτι τὸ συγκεκριμένον, τὸ κατορθωτὸν καὶ πρακτὸν ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ οὐχὶ ἀφηρημένον τι, ὡς ἡ ἰδέα, ὅλως ἀκαθόριστόν τι καὶ ἐκτεινόμενον μέχρι τοῦ ὑψίστου ἀγαθοῦ, ὡς ἐδίδασκεν ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ. Τὸ ἀγαθὸν πρέπει νὰ εἶναι συνδεδεμένον ἀμέσως πρὸς τὴν ζωὴν, ὡς τὸ τέλος καὶ ὁ σκοπὸς τῶν πράξεων τοῦ ἀνθρώπου. Οὐχὶ ὡς τι ὅπερ κεῖται ἔξω τῆς ζωῆς ταύτης. Τότε, παρατηρεῖ ὁ φιλόσοφος, θὰ ἦτο ἄσκοπος ἡ ὄρεξις τοῦ ἀγαθοῦ, ὡς ἀκατορθώτου ἐν τῇ ζωῇ ἡμῶν (1). Καὶ ἐὰν ἀκόμη δεχθῶμεν, λέγει, τὴν ὑπαρξιν ἐνὸς «κοινῆς κατηγορουμένου ἀγαθοῦ» — οὕτως ἐκλαμβάνει τὴν ἰδέαν — ἢ χωριστοῦ αὐτοῦ ὑπάρχοντος, τὸ τοιοῦτον προφανῶς δὲν εἶναι «πρακτὸν οὐδὲ κτητὸν τῷ ἀνθρώπῳ» καὶ ὅμως «τοιοῦτον ζητεῖται» ἐν τῇ ἠθικῇ, τὸ πρακτὸν καὶ κτητὸν. Κατ' οὐδὲν δὲ ὠφελεῖ ἡμᾶς εἰς τὴν πράξιν ἢ ὑπαρξιν τοῦ χωριστοῦ. Τὸ ἀγαθὸν λοιπόν, ὅπερ ποθοῦν διακαῶς τὰ πάντα ἐν τῇ φύσει καὶ δὴ τὸ πρακτὸν καὶ κτητὸν εἶναι ἡ κυρία βᾶσις τῆς εὐδαιμονίας τοῦ ἀνθρώπου. Παντοῦ φοβεῖται ὁ φιλόσοφος μήπως γυμνωθῆ τὸ παρὸν τοῦ σκοποῦ καὶ τῆς ἀξίας αὐτοῦ.

1. Νικ. Α 1 1094 α 18. Αἱ ἀρεταὶ ἀναφέρονται εἰς «πράξεις καὶ πάθη», οἷς «ἐπέεται ἡδονὴ καὶ λύπη». Διὰ τοῦτο καὶ ἡ περίφημος ἀρετὴ τῆς «μεσότητος» εἶναι περὶ τοῦ ἢ στάσις ἐναντι τῆς λύπης καὶ τῆς ἡδονῆς, αἵτινες πληροῦν τὴν ζωὴν μας. «Λύπη ἐνδεῖα τοῦ κατὰ φύσιν (ἐστὶ) ἢ δὲ ἡδονὴ ἀναπλήρωσις», ὡς λέγουν καὶ ἄλλοι. Ἄρα τὰ πάντα ἀναφέρονται εἰς τὴν ζωὴν ταύτην. Περὶ δὲ τοῦ «αἰδίου» τοῦ Πλάτωνος οὐδεὶς σκέπτεται. Οἱ σπουδαῖοι μόνον περὶ τοῦ πρακτοῦ ἀγαθοῦ βουλευόμενοι — Διὰ τὸν Πλάτωνα ὅμως ἦτο ἐφικτὸν καὶ αὐτὸ τὸ ἰδεῶδες ἀγαθόν — Ὅλη σχεδὸν ἡ ἠθικὴ τοῦ Ἄριστοτέλους ἀποβλέπει εἰς τὴν ἀγαθὴν ρύθμισιν τῆς πράξεως τῶν πολιτῶν πρὸς ἐπίτευξιν εὐτυχοῦς ζωῆς ἐν τῇ πολιτείᾳ. Διὰ τοῦτο ἀπαιτεῖ ἀπὸ τοῦς ἰθὺνόντας νὰ εἶναι κάτοχοι τῆς ἠθικῆς αὐτῆς, ὥστε νὰ δύνανται ἐπιτυχῶς νὰ ὀδηγοῦν τοὺς ὑπηκόους των εἰς τὴν ποθητὴν εὐζωίαν.

Τὰ ἀγαθὰ ὁμως εἶναι πολλὰ καὶ ποικίλα. Ὅπου δὲ τὰ πολλὰ, ἐκεῖ ὑποκρύπτεται καὶ ἡ σχετικότητα καὶ ἡ ἀτέλεια. Διὰ τοῦτο ἀναπηδᾷ ἀφ' ἑαυτῆς ἡ ἀνάγκη πλησιεστέρου ὀρισμοῦ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἀναλόγου κατατάξεως τῶν πολλῶν τοιούτων κατὰ τὸν βαθμὸν τῆς ἀξίας αὐτῶν. Οὕτω σχηματίζει ὁ φιλόσοφος μίαν σειρὰν ὁλόκληρον ἀγαθῶν, ἅτινα κατὰ τὸ μέτρον τῆς ἀξίας αὐτῶν εἶναι συντελεστοὶ τῆς εὐδαιμονίας τοῦ ἀνθρώπου: πλοῦτος, δόξα, εὐγενῆς γέννησις, ὠραιότης, χαρὰ τέκνων, ὑγεία, φιλία κτλ. Πάντα ταῦτα ἀποτελοῦν παράγοντας βελτιώσεως καὶ ὠραιοποιήσεως τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου καὶ χωρὶς αὐτῶν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ τις εὐδαίμων. «Τὸν πριαμικαῖς τύχαις τε καὶ συμφοραῖς περιπέσοντα», τὸν ἀτυχῆσαντα τόσον εἰς τὴν ζωὴν ὡς ὁ Πρίαμος π.χ. δὲν δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν «μακάριον καὶ εὐδαίμονα». Οὐδὲν ὁμως ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἀγαθῶν εἶναι τὸ ἄριστον, τὸ δι' ἑαυτὸ ἀγαπώμενον. Πάντα ταῦτα εἶναι ἀγαθὰ ἐξωτερικά. Δὲν εἶναι στενῶς συνδεδεμένα μετὰ τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλὰ καὶ ἡ κτήσις αὐτῶν εἶναι ἀβεβαία διότι δὲν ἐξαρτᾶται ἀπολύτως ἐκ τῆς θελήσεως αὐτοῦ. Ἡ δὲ ἐξ αὐτῶν ἀπόλαυσις δὲν εἶναι σταθερὰ καὶ διαρκῆς καὶ δὲν περιέχει ποτὲ ἐν ἑαυτῇ τὴν κατ' ἐξοχὴν ποθητὴν εὐδαιμονίαν. Δὲν δύνανται ἄρα ταῦτα ν' ἀποτελέσουν τὴν κυρίαν βάσιν τῆς εὐδαιμονίας τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ φιλόσοφος ἀδυνατεῖ νὰ στηρίξῃ τὴν εὐδαιμονίαν ἐπὶ ἐξωτερικῶν, «ξένων», ἀγαθῶν καὶ ἀβεβαίων, ἅτινα οὐδεμίαν σταθερὰν εὐχαρίστησιν δύνανται νὰ πορίσουν.

Ἐν τῇ ἐνεργείᾳ τῆς ψυχῆς ἡ εὐδαιμονία. Τὴν πραγματικὴν εὐδαιμονίαν ζητεῖ καὶ εὐρίσκει μέσα εἰς τὴν ἰδίαν ψυχὴν, εἰς αὐτὴν τὴν ἐνεργεῖαν αὐτῆς καὶ δὴ τὴν κατ' ἀρετὴν. Διὰ τοῦτο διακρίνει τὰ ἀγαθὰ εἰς τρεῖς κατηγορίας: Τὰ ἐξωτερικά καὶ ξένα πρὸς τὴν ψυχὴν, εἴτα τὰ σωματικά καὶ τέλος τὰ ἀφορῶντα ἀποκλειστικῶς τὴν ψυχὴν. Τὰ τελευταῖα ὡς ἀνήκοντα ἀμέσως εἰς τὴν ψυχὴν εἶναι καὶ τὰ κατ' ἐξοχὴν ἀγαθὰ, ἐφ' ὧν καὶ δύναται νὰ στηριχθῇ ἡ εὐδαιμονία τοῦ ἀνθρώπου. «Νενεμημένων δὲ τῶν ἀγαθῶν τριχῆ καὶ τῶν μὲν ἐκτὸς λεγομένων τῶν δὲ περὶ ψυχὴν καὶ σῶμα, τὰ περὶ ψυχὴν κυριώτατα λέγομεν καὶ μάλιστα ἀγαθὰ. τὰς δὲ πράξεις καὶ ἐνεργείας τῆς ψυχῆς/περὶ ψυχὴν τίθεμεν». Λέγομεν δὲ τὰς πράξεις καὶ τὰς ἐνεργείας τῆς ψυχῆς ὡς κατ' ἐξοχὴν ἀγαθὰ, διότι ὡς εἶναι φυσικὸν ἡ εὐδαιμονία, ὡς εὐζωία, εἶναι βίωμά τι τῆς ψυχῆς ἐσωτερικὸν καὶ ταυτίζεται σχεδὸν πρὸς τὴν εὐπραξίαν τῆς ψυχῆς. «Σχεδὸν γὰρ εὐζωία τις εἴρηται καὶ εὐπραξία/φαίνεται δὲ καὶ τὰ ἐπιζητούμενα περὶ τὴν εὐδαιμονίαν ἅπαντα ὑπάρχειν τῷ λεχθέντι», τ.έ. τῇ καλῇ ἐνεργείᾳ τῆς ψυχῆς (1). Μέσα εἰς αὐτὴν τὴν πράξιν τῆς ἀρετῆς ὑπάρχει φύσει τὸ ἡδύ, καὶ

1. Νικ. Α 9 1099 α 8-13.

ὁ ἐνάρετος οὐδενὸς ἐξωτερικοῦ ἀγαθοῦ ἔχει ἀνάγκην διὰ νὰ αἰσθάνεται ἑαυτὸν εὐτυχῆ, ὥστε «ἡ εὐδαιμονία ψυχῆς ἐνέργειά τις κατ' ἀρετὴν τελείαν» ἐστί. Τοῖς δὲ φιλαρέτοις αἱ κατ' ἀρετὴν πράξεις εἶναι «ἠδεῖαι καθ' αὐτάς. οὐδὲν δὴ προσδεῖται τῆς ἡδονῆς ὁ βίος αὐτῶν περιάπτου τινὸς ἀλλ' ἔχει τὴν ἡδονὴν ἐν ἑαυτῷ» (1). «Τοιοῦτος ἐστὶν ὁ σπουδαῖος ὧ δι' ἀρετὴν τὰ ἀγαθὰ ἐστί τὰ ἀπλῶς ἀγαθὰ». Ἀσφαλῶς, παρατηρεῖ ὁ ρεαλιστής, διὰ τὴν πλήρη καὶ ὀλοκληρωτικὴν εὐδαιμονίαν τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀπαραίτητα καὶ τὰ ὑλικά καὶ ἐξωτερικά ἀγαθὰ. Θὰ ἦτο δὲ εὐχῆς ἔργον νὰ μᾶς συνώδενον ταῦτα εἰ δυνατόν καθ' ὅλον τὸν βίον ἡμῶν. «Τί κωλύει, λέγει, (καλεῖν) εὐδαιμόνα τὸν κατ' ἀρετὴν τελείαν ἐνεργοῦντα καὶ τοῖς ἐκτὸς ἀγαθοῖς ἱκανῶς κεχορηγημένον μὴ τὸν τυχόντα (μόνον) χρόνον ἀλλὰ τέλειον βίου;» (2). Πλὴν ἀκριβῶς διότι δὲν εἶναι ταῦτα βέβαια, δὲν μᾶς ἀκολουθοῦν καθ' ὅλον τὸ βίον, διὰ τοῦτο ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ ἐπιτρέπεται νὰ τεθοῦν ταῦτα ὡς ἡ βᾶσις τῆς εὐδαιμονίας, ἥτις δέον νὰ στηρίζεται πάντοτε ἐπὶ ἐσωτερικῶν καὶ πηγαίων ψυχικῶν ἀγαθῶν. Ὁ ἐνάρετος λοιπὸν εἶναι ὁ μόνος εὐδαίμων, ὡς δωρούμενος ἑαυτῷ διὰ τῆς ἀσκήσεως τῆς ἀρετῆς τὰ κάλλιστα ἀγαθὰ. Ὅτι οὐχὶ εἰς τὰ ἐξωτερικά ἀγαθὰ ὑπάρχει ἡ ἀνταξία πηγὴ τῆς εὐδαιμονίας τοῦ λογικοῦ ἀνθρώπου γίνεται καὶ ἐκ τούτου καταφανές, παρατηρεῖ ὁ λεπτολόγος: ὁ ἔχων τὰ ἀγαθὰ δύναται καὶ νὰ μὴ κινηθῆ εἰς ἐνέργειαν τινὰ πρὸς τὸ ἀγαθόν. «Τὴν μὲν γὰρ ἔξιν (τῶν ἐξωτερικῶν ἀγαθῶν) ἐνδέχεσθαι μηδὲν ἀγαθὸν ἐπιτελεῖν ὑπάρχουσιν, οἷον τῷ καθεύδοντι ἢ καὶ ἄλλως πῶς ἐξηρηγηκότι». Ἐνῶ κατὰ τὴν ἐνέργειαν τῆς ψυχῆς ὅπωςδὴποτε τὴν πράξιν θὰ ἀκολουθήσῃ καὶ τὸ εὖ πράττειν διότι γενικῶς «ἐν τῷ ἔργῳ δοκεῖ τὸ ἀγαθὸν εἶναι καὶ τὸ εὖ». Εἰς τοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνας π.χ. δὲν στεφανοῦνται «οἱ κάλλιστοι καὶ οἱ ἰσχυρότεροι (ὡς ἔχοντες ἀπλῶς κάλλος καὶ ἰσχύον) ἀλλ' οἱ ἀγωνιζόμενοι» τοιοῦτοι. «τούτων γὰρ τινες νικῶσιν, οὕτω καὶ τῶν ἐν τῷ βίῳ καλῶν καὶ ἀγαθῶν οἱ πράττοντες ὀρθῶς ἐπίβολοι γίνονται, ἔστι δὲ καὶ ὁ βίος αὐτῶν καθ' αὐτὸν ἡδύς. «Γενικῶς λοιπὸν «ἐν τῷ ἔργῳ δοκεῖ τὸ ἀγαθὸν εἶναι καὶ τὸ εὖ» (3). Μίαν τοιαύτην χωρὶς ἐνέργειαν ἀπόλαυσιν τῶν ἐξωτερικῶν ἀγαθῶν δύνανται νὰ ἀπολαύσουν

1. Νικ. Α, 8. 1098 β 12 ε. Ἄλλως τε καὶ ἀπὸ τὴν καθημερινὴν ζωὴν βλέπομεν ὅτι ὁ ἐνάρετος εἶναι ὁ μεγαλύτερος φίλαυτος. «εἰ γὰρ τις αἰεὶ σπουδάζει τὰ δίκαια πράττειν... ἀπονέμει γοῦν ἑαυτῷ τὰ κάλλιστα καὶ μάλιστα εἶναι δοκεῖ». Τοῦτον οἱ «πάντες ἀποδέχονται καὶ ἐπαινοῦσι... ὥστε τὸν μὲν ἀγαθὸν δεῖ φίλαυτον εἶναι καὶ γὰρ αὐτὸς ὀνήσεται τὰ καλὰ πράττων καὶ τοὺς ἄλλους ὠφελήσῃ» Νικ. 1168 β 25 1169 α 3 [πρβλ. σελ. 143].

2. Νικ. Α, 11. 1191 α 14.

3. Νικ. Α, 6. 1097 β 22 Α 9, 1099.

ἀκόμη καὶ οἱ ἔσχατοι, πλην ποτὲ δὲν θὰ μᾶς δώσῃ ὁ ἔσχατος τὸν σκοπὸν τῆς ζωῆς. «Οὐκ ἔστιν ἕξις λοιπὸν ἢ εὐδαιμονία καὶ γὰρ τῷ καθεύδοντι διὰ βίου ὑπάρχει ἄν (ἐνῶ) ἢ εὐδαιμονία ἐνέργειά τις ἐστὶν καὶ ἢ ἐνέργεια δηλοῦν ὅτι γίγνεται καὶ οὐχὶ ὑπάρχει ὥσπερ κτήμά τι»⁽¹⁾.

Εἰς τὴν τοιαύτην βεβαίαν ἐκ τῆς ἀρετῆς καὶ ἔσωθεν παρεχομένην εὐδαιμονίαν δύναται νὰ προστεθῇ καὶ ἡ ἡδονὴ ἐκ τῶν ἔξω ἀγαθῶν, εἴτε ὡς προήγησις (ὑγεία κλπ.) εἴτε καὶ ὡς ἐπακολουθήμα. Διότι ὅσον τελειότερα εἶναι ἡ ἀρετὴ τόσο μεγαλυτέρα γίνεται καὶ ἡ αὐτὴν ἐπακολουθοῦσα ἡδονή.

Ἡ ἀρετὴ ὡς ψυχικὴ ἐνέργεια εἶναι πηγὴ ἡδονῆς, ἡ δὲ ἡδονὴ ἐπελθοῦσα ὡς ἐπακολουθήμα συμπληροῖ τὴν πράξιν τῆς ἀρετῆς. «ἄνευ τε γὰρ ἐνεργείας οὐ γίνεται ἡ ἡδονή· πᾶσαν τε ἐνέργειαν τελειοῖ ἡ ἡδονή»⁽²⁾.

Πολλάκις δὲ διὰ νὰ πράξωμεν τὴν ἀρετὴν ἔχομεν ἀνάγκην καὶ τῶν ἐξωτερικῶν ἀγαθῶν. «Ἀδύνατον γὰρ ἢ οὐ ράδιον τὰ καλὰ πράττειν ἀχωρήγητον ὄντα (δι' ἐξωτερικῶν ἀγαθῶν), πολλὰ γὰρ πράττεται καθάπερ δι' ὀργάνων, διὰ φίλων καὶ πλούτου». Ὡστε καὶ αἱ ὑλικάι καὶ κοσμικαὶ ἀπολαύσεις καὶ τιμαὶ εἶναι ἐπιδιώξιμοι καὶ ἀνήκουν καὶ αὐταὶ εἰς τὴν ζωὴν, πλην ποτὲ δὲν πρέπει νὰ περιοριζώμεθα εἰς αὐτάς. Αὗται εἶναι καλαὶ καὶ ἐπιθυμηταὶ μᾶλλον ὡς συντελεστικά πρὸς ἐπιτέλεισιν τῆς ἀρετῆς, ἥτις θὰ μένῃ πάντοτε ἡ μοναδικὴ βᾶσις τῆς εὐδαιμονίας τοῦ ἀνθρώπου. Οὕτω χωρῶν καὶ ὁ Ἀριστοτέλης εὑρεν ὅτι ἡ πραγματικὴ εὐδαιμονία μας πρέπει νὰ ζητηθῇ μόνον εἰς τὸν ἔσω ἄνθρωπον καὶ δὴ εἰς τὴν ἀσκήσιν τῆς ἀρετῆς, εἰς τὸν ἐνάρετον βίον ἡμῶν. Τὴν οὕτω σταθερῶς θεμελιωμένην εὐδαιμονίαν οὐδεμία ἐξωτερικὴ συνθήκη δύναται νὰ κλονίσῃ. Οὔτε αἱ τυχὸν ἔξωθεν γενόμεναι κακίαι, οὔτε πενία ἢ ἀσθένειά τις σωματικὴ⁽³⁾.

1. Νικ. Θ, 9 1169 β 29.

2. Νικ. Α, 9 1099 β 31.

3. Μέσα εἰς μίαν ἠθικὴν πράξιν κρύπτεται περισσοτέρα εὐτυχία ἢ εἰς μακρότερον βίον χωρὶς τι τὸ ὑψηλόν. Μόνον ὁ ἀγαθὸς πολίτης δύναται νὰ ἐργασθῇ ὑπὲρ τῶν φίλων καὶ τῆς πατρίδος. Ἐν ἀνάγκῃ καὶ ἀποθνήσκει ἀκόμη χάριν αὐτῶν. Ὁ τοιοῦτος αἵρεται ὑπὲρ τὰ χρήματα καὶ τὰς τιμὰς καὶ προτιμᾷ μᾶλλον «ὀλίγον χρόνον ἡσθῆναι σφόδρα... καὶ βιώσαι καλῶς ἐνιαυτὸν/ἢ πολλ' ἔτη τυχόντως». Προτιμᾷ μίαν πράξιν καλὴν καὶ μεγάλην ἢ πολλὰς καὶ μικράς. Θεωρεῖ καλλίτερον «τὸ ἀδικεῖσθαι τοῦ ἀδικεῖν, καίτοι ἀμφοτέρω ἀμαρτία ἐστὶ». Αἵρεται ὑπὲρ τὴν τύχην καὶ τὰς περιστάσεις, ὅπου οὐδεμία βεβαιότης περὶ τῆς εὐδαιμονίας. «Τὸ μὲν ταῖς τύχαις ἐπακολουθεῖν οὐδαμῶς ὀρθόν· οὐ γὰρ ἐν ταύταις τὸ εὖ ἢ κακῶς, ἀλλὰ προσδεῖται τούτων ὁ ἀνθρώπινος βίος... Περὶ οὐδὲν γὰρ οὕτως ὑπάρχει τῶν ἀνθρωπίνων ἔργων βεβαίότης ὡς περὶ τὰς ἐνεργείας τὰς κατ' ἀρετὴν». Ὄταν στηριζώμεθα εἰς τὴν ἀσταθῆ τύχην, ποιούμεν εὐμετάβολον καὶ «χαμαιλέοντα τινὰ τὸν εὐδαίμονα ἀποφαινόμεθα καὶ σαθρῶς ἰδρυσμένον». Εἰς τὸν ἐνάρετον ὁμῶς πάντοτε καὶ εἰς αὐτάς τὰς λύπας ἀκόμη τῆς ζωῆς «δια-

Μὲ τὸ νὰ τεθῆ ὁμως ἡ ἀρετὴ — ὡς ἐσωτερικὴ ἐνέργεια τῆς ψυχῆς — βάσις τῆς ἀληθοῦς εὐδαιμονίας τοῦ ἀνθρώπου, δὲν ἔχει λυθῆ ἀκόμη καὶ τὸ ὅλον πρόβλημα τῆς ἠθικῆς. Τοῦτο εἶναι μόνον ἡ πρώτη γενικὴ ἀρχή, ὁ γενικὸς κανὼν, δι' οὗ ὁ φιλόσοφος ζητεῖ νὰ ἀποσπάσῃ τὸν λογικὸν ἄνθρωπον ἐκ τῆς ὕλης καὶ τῶν ἔξω καὶ νὰ στρέψῃ τὴν προσοχὴν αὐτοῦ ὀριστικὰ πρὸς τὸν ἐσωτερικὸν αὐτοῦ κόσμον. Ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου ἐνεργεῖ πολλὰς ἐνεργείας, κατωτέρας καὶ ἀνωτέρας μορφῆς. Ποῦ θὰ ζητήσωμεν τότε ἐπὶ τὸ ἀσφαλέστερον τὴν πραγματικὴν εὐδαιμονίαν, ἐφ' ὅσον ἡ εὐδαιμονία εἶναι πάντοτε ἀνάλογος πρὸς τὴν ψυχικὴν ἐνέργειαν;

Εἰς τὸ δύσκολον τοῦτο πρόβλημα θὰ μᾶς ὀδηγήσῃ ἡ ἐννοια αὐτῆς τῆς λέξεως Ἀρετῆ. Ὅταν τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα λέγῃ τὴν λέξιν «ἀρετῆ», δὲν νοεῖ ὑπ' αὐτὴν ἀφηρημένον τι καὶ ἀκαθόριστον. Ἡ ἀρετὴ εἶναι τι, ὅπερ ἐνυπάρχον δίδει εἰς τὸ ὄν ἡ πρόσωπον τὴν σφραγίδα τῆς τελειότητος, τοῦ ἀρίστου. Αὐτὴ μεταβάλλει καὶ μεταμορφοῖ αὐτὴν τὴν φύσιν αὐτοῦ ἐπὶ τὸ βέλτιον. Κάθε ὄν ὁμως ἔχει καὶ ἰδίαν ἀρετὴν, ἀνάλογον πρὸς τὸν ἴδιον σκοπὸν, ὃν ἐπιδιώκει εἰς τὴν ζωὴν, τ. ἐ. ἀνάλογον πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ φύσιν. Οὕτω καταλήγομεν εὐκόλως εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ εὐδαιμονία τοῦ ἀνθρώπου ἔγκειται εἰς τὴν κατ' ἀρετὴν ἐνέργειαν τῆς ψυχῆς καὶ δὴ τὴν ἀνάλογον πρὸς τὴν πνευματικὴν φύσιν τοῦ λογικοῦ ἀνθρώπου. Ποία ὁμως ἡ ἀρμόζουσα τῷ λογικῷ ἀνθρώπῳ ἀρετὴ — διότι τὰ πάντα ἔχει ἀρετὴν.

Τὸ κριτήριον τῆς ἀρετῆς. Μία δυσκολία, τὴν ὁποίαν συναντᾷ ἡ φιλοσοφία, εἶναι ἀκριβῶς καὶ ἡ δυσκολία τοῦ καθορισμοῦ τῆς ἀρετῆς. Ὁ φιλόσοφος δὲν ὀρμᾶται ἀπὸ παραδόσεις ἢ θρησκείαν, ὅπου ἔχει καθορισθῆ πως ποῖον εἶναι τὸ ἠθικὸν ἀγαθόν. Οὔτε τὸν δεκάλογον οὔτε τὴν ἐπὶ τοῦ ὄρους ὁμιλίαν ἔχει ὑπ' ὄψιν του κατὰ τὴν ἐρευναν. Ἐκκινεῖ ἀπὸ τὴν πραγματικότητα τῆς ζωῆς καὶ μόνον. Εἰς τὰς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς ἐπιζητεῖ μόνος του διὰ τῆς λογικῆς νὰ δώσῃ τὴν σφραγίδα τοῦ ἠθικοῦ καλοῦ ἢ κακοῦ. Ἡ δυσκολία εἰς τὸν ἀκριβῆ καθορισμὸν τούτου εἶναι διττή: Πρῶτον διότι αἱ ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς εἶναι τόσον πολλαί, ὥστε εἶναι ἀδύνατον νὰ συλλάβῃ τις αὐτὰς ὡς ἐν σύνολον, διὰ νὰ δυνηθῆ νὰ ἐξαγάγῃ καὶ ἐν σαφῆς συμπέρασμα περὶ τῆς ἠθικότητος αὐτῶν. Δεύτερον

λάμπει τὸ καλὸν ἐπειδὴν φέρῃ τις εὐκόλως πολλὰς καὶ μεγάλας ἀτυχίας, μὴ δι' ἀναλγησίαν (ποιῶν τοῦτο) ἀλλὰ γεννάδας ὢν καὶ μεγαλόψυχος». Γενικῶς ὅταν αἱ ἐνεργεῖαι τῆς ψυχῆς ρυθμίζουσι τὴν ζωὴν, εἴμεθα εὐτυχεῖς. «οὐδεὶς ἂν γένοιτο τῶν μακαρίων ἄθλιος, οὐδέποτε γὰρ ἂν πράξῃ τὰ μισητὰ καὶ φαῦλα... ὡς ἀληθῶς ἀγαθός... ἄθλιος μὲν οὐδέποτε ἂν γένοιτο ὁ εὐδαίμων (οὐ μὴν μακάριός γε, ἂν πριαμικαῖς τύχαις περιπέσῃ) οὐδέ ποικίλος γε καὶ εὐμετάβολος» (Νικ. 11 1100 β 7—1001 α 5).

Μόνον λοιπὸν ἐν τῇ ἐξασκήσει μιᾶς τελείας ἀρετῆς ἡ εὐδαιμονία ἡ τελεία, μόνον εἰς τὰ πνευματικὰ καὶ ἠθικὰ ἀγαθὰ ἔγκειται κυρίως ἡ εὐτυχία.

διότι και αυτός ο νοῦς τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι τέλειος, ὥστε νὰ δύναται ὄλως ἀντικειμενικῶς καὶ πλήρως νὰ ἐπιφέρῃ τὴν κρίσιν αὐτοῦ. Ἡ νόησις ἀνήκει καὶ αὐτὴ εἰς τὰς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου. Τέλος θὰ ἠδυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος καὶ ὅταν ἀκόμη ἀντιλαμβάνεται ποῖον τὸ ὄντως ἠθικὸν καλόν, παρασύρεται ὑπὸ τῆς ἀδυναμίας τῆς σαρκός, ἀρνεῖται τὴν βαθυτέραν μελέτην αὐτοῦ καὶ ἀποστρέφει τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἀπὸ τῆς ἀληθείας, δύναται τις εἰπεῖν, πεισματικά. Ἐνῶ ἡ πραγματικότης ὁμιλεῖ σαφῶς εἰς τὴν ψυχὴν μας, ἡμεῖς κωφεύομεν πρὸ τῆς φωνῆς αὐτῆς καὶ κλείνομεν τὰ ὄμματα ἡμῶν πρὸ τῆς ἀληθείας. Ἐξετάζομεν δὲ μετὰ σχολαστικότητος περισσῆς ἄλλα ζητήματα, ξένα πρὸς τὸ κύριον εἶναι μας, ἀκριβῶς διὰ νὰ ἀποφύγωμεν τὴν ἐπίμονον ἐρώτησιν: «Καὶ ἐγὼ τίς εἰμί;». Τί ὀφείλω νὰ πράξω διὰ νὰ εὐτυχῆσω πραγματικά; «Τί με δεῖ ποιῆσαι ἵνα σωθῶ;».

Ἐκαστος ἄνθρωπος βλέπει συνήθως τὴν πραγματικότητα ἀπὸ ὠρισμένην πλευρὰν καὶ ὑπὸ ἴδιον πρῖσμα. Διὰ τοῦτο συχνάκις ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἀληθείας διασταυροῦνται αἱ πλέον παράδοξοι ἀντιθέσεις, αἵτινες ὀδηγοῦν εἰς τὰς μεγάλας πνευματικὰς διαμάχας ἢ καὶ εἰς τοὺς βιαστικούς σκεπτικιστὰς πολλάκις, οἵτινες ἐμβάλλουν τὴν ἀμφιβολίαν περὶ τῆς ὅλης ἀληθείας.

Αἱ διαφορώταται ὅμως ἀντιλήψεις εἶναι φυσικὸν νὰ διατυπωθοῦν κυρίως ἐπὶ τῶν προβλημάτων τῆς ἠθικῆς, ὅπου τὸν κυριώτερον ρόλον παίζει τὸ ἐσωτερικὸν βίωμα τοῦ φιλοσοφοῦντος καὶ ὅπου οὐδὲν ἐξωτερικὸν αὐθεντικὸν κριτήριον ὑπάρχει. Οἱ πολλοὶ κρίνομεν συνήθως ἐκ τῶν φαινομένων πράξεων καὶ βάσει ὠρισμένων καὶ γενικῶς ἰσχυόντων ἠθικῶν ἀρχῶν. Οἱ φιλόσοφοι ὅμως ἀνικανοποίητοι ζητοῦν δι' ἐπισταμένης ἀναλύσεως τοῦ ψυχικοῦ βίου νὰ ἀνεύρουν τὴν πραγματικὴν ἀρετὴν, ἥτις θὰ χρησιμεύσῃ ὡς σταθερὰ καὶ ἀδιάσειστος βᾶσις πρὸς ἀπόκτησιν τῆς ποθητῆς εὐδαιμονίας τοῦ ἀνθρώπου. Τὴν ὁδὸν αὐτὴν τῆς λεπτομεροῦς ἀναλύσεως τῆς ψυχικῆς ζωῆς βαδίζει περισσότερον παντὸς ἄλλου ὁ Ἄριστοτέλης. Συμφώνως πρὸς τὸ ὅλον αὐτοῦ σύστημα χωρεῖ καὶ ἐδῶ εἰς ἀτελευτήτους λεπτομερεῖς διακρίσεις, ἕως οὗ τελικῶς ἀνεύρει τὴν τελείαν ἀρετὴν τὴν ἀρμόζουσαν καὶ ἰδιάζουσαν εἰς τὸν νοοῦντα ἄνθρωπον. Ἡ πορεία τῆς ἐρεῦνης κατὰ τὴν ἐξέτασιν τοῦ ἑαυτοῦ μας εἶναι δύσκολος καὶ οἱ πολλοὶ ἀποφεύγομεν αὐτὴν ἐπισταμένως. Ἴσως ἀκολουθοῦντες τὸν Ἄριστοτέλη εὐκολυνθῶμεν καὶ ἡμεῖς πρὸς τὴν αὐτοεξέτασιν. Ἴσως ὁ ζῆλος μετὰ τοῦ ὁποίου ρίπτεται ὁ φιλόσοφος εἰς τὴν ζήτησιν τοῦ ἀρίστου ἀνάψῃ καὶ εἰς τὴν ψυχὴν ἡμῶν θερμὸν τὸ ἐνδιαφέρον, ὅπως γνωρίσωμεν τίς ἢ ἀρμόζουσα εἰς τὴν ἰδιάζουσαν φύσιν τῆς ψυχῆς ἡμῶν ἠθικὴ πρᾶξις καὶ ἐνέργεια. Ἀκολουθήσωμεν λοιπὸν τὸν ἀκριβολόγον ἐρευνητὴν.